

Проблеми при обогатяване на лингвистичната компетентност на студентите в обучението по български език

Дафина Атанасова

Problems Related to the Enrichment of the Students' Linguistic Competence in the Acquisition of Bulgarian Language: *The problems in learning Bulgarian language are due to the low language culture as well as to such phenomena as diglossia, dialectal habits, bilingualism. The tendencies for liberalisation of the language in its official form are analysed and then the work for improvement of the spelling and pronunciation culture of the students. We work on acquiring the formal language norms in the grammatical categories.*

Key words: language competence, spelling, pronunciation, language norms

ВЪВЕДЕНИЕ

Целта на изследването е да се актуализира обучението по български език със задача да се открият актуалните проблеми при обогатяване на езиковата компетентност на студентите от педагогическите специалности, като се съобразят със значителните промени в стабилността, качеството и динамиката на книжовния език и езиковата политика.

Преподаването на учебната дисциплина съвременен български език на студенти, бъдещи учители в специалностите на Колежа се нуждае от актуализиране на учебния план, темите от учебната програма, от въвеждането на нови форми и дискурсни стратегии, за да се изгради у студентите освен добрата езиковедска компетентност, така също и необходимите прагматични речеви умения за стил и култура на общуване. За студентите е задължително владението на книжовния език като кодифицирана норма на официалния език, която се отличава с универсалните признаци: *обработеност, нормативност, наддиалектност, стабилност, задължителност, стилистична диференцираност и полифункционалност* /обслужваща основните сфери на обществото, културата, наука, изкуство и др./ . В съвременната езикова практика, в спонтанна и неспонтанна реч от сферата на комуникация сме свидетели, че демократичните промени в обществото ни предизвикаха разколебаване на традиционните книжовни норми, като често се допуска употребата на езикови изрази и лексеми, които преди бяха недопустими и неправилни в регистъра на официалната реч.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Овладеяването на книжовните езикови норми, определяни най- често като правоговорни, правописни и пунктуационни, е израз на висока езикова компетентност на всички равнища на езика- фонетично, морфологично, лексикално, синтактично и текстово. Пред бъдещите учители в началното училище стои отговорната задача да ограмотяват първокласниците и да изградят основите на правописната и правоговорна култура на учениците в училище. Известно е, че за усвояването на речевата култура от учениците факторите са няколко (училището, семейството, средата, улицата, медиите). От проведените научни конференции и обсъждания, от мнението на специалистите върху промените в употребата на езика ни, от публикациите в сборниците: (Отговорността пред езика, Стандарт и субстандарт, Властта на медиите, Проблеми на българската езикова политика, Агресията на уличния език и др.) тревожните изводи на езиковедите са, че езикът на печатните и аудиовизуалните медии (вместо образец и пример за нормативна реч), както и т. нар. "уличен език" с масовите грешки в устната реч пагубно влияят върху качеството и стабилността на книжовния език, върху ежедневието му употреба в различни социални сфери.

Негодуванието на езиковедите от употребата на езика ни се поражда от състоянието на езиковия регистър в публичната сфера, който се характеризира с грубо

нарушаване на нормативността, с процесите на колкоквиализация и либерализация на речта, със засилената употреба на функционално ограничени лексикални пластове: жаргонизми, просторечия, ориентализми, които активно завладяха и най- масовото интернет общуване, в което липсва всякакъв езиков контрол и самоконтрол. В текстовете при общуване се допуска смесване на различни неутрални и емоционално маркирани варианти на речта, сред които най- предпочитани са субстандартните.

Наблюденията ни върху езика и стила на учениците и студентите показват, че промените в езиковата употреба рефлектират върху езика на поколението, като устната им реч е все по- бедна лексикално, а писмената им практика е доста слабо овладяна – за тях най- разпространено се явява компютърното чатене и изпращане на есемеси, в които се смесват цифри и графемии от латиницата.

Добрата речева продукция на студентите изисква системно изградена езикова подготовка и развитие на комуникативна способност за успешна реализация в процеса на обучение по отделните учебни дисциплини и различните форми на педагогическа практика в училище. Успешното усвояване на книжовния език трябва да се осъзнае от студентите като необходимост и средство за овладяване на чуждия език (английски). За да обогатим езиковата култура на студентите се спряхме на методическите аспекти в работата ни по съвременен български език със студенти, невладеещи добре книжовните норми, като се откриха следните актуални проблеми::

- Подобряване на правописната и правоговорна компетентност на студентите в обучението по фонетика на българския език с отстраняване на типичните грешки под влияние на диалектни навици, билингвизъм, диглосия, поради небрежност и по аналогия;
- На морфологично равнище да се овладеят отклоненията в езиковата нормативност на някои граматични категории: членуването на имената от мъжки род, единствено число; употребата на бройната форма на имената за не-лица, падежните форми на местоименията, нормативните глаголни окончания;
- За лексикалната подготовка на студентите е необходимо да се работи за обогатяване на речниковия им запас с думи от различните функционални стилове, със знания за функционалното богатство на речта, полисемията, синонимната замяна, умения за работа с различните видове речници, справочници и др.

В научната литература терминът лингвистична компетентност се определя като част от комуникативната компетентност, заедно със социолингвистичната, дискурсна, социокултурната, социалната и стратегическата компетентност и др. (Ян ван Ек 1985). Лингвистичната компетентност означава усвояване на знания за езика като обществен феномен и знакова система, за неговото развитие, устройство и функциониране; овладяване на основните книжовни норми на българския език, обогатяване на лексикалния запас и на граматическия строй на езика, формиране на способност за анализ и оценка на езиковите факти, владееене на правописната, правоговорната и пунктуационната норма. В по- широк смисъл лингвистичната компетентност може да включва осмисляне на връзките между различните лингвистични науки, историята на книжовния език, правописните реформи, уменията за работа с лингвистични речници и др. (Христовова 2009).

Лингвистичната компетентност включва формиране и развитие на езиковите знания – фонетични, граматични, лексикални, и изграждане на умения и навици да се борави с тях. Лингвистичната компетентност по своята същност е прагматична, като дава езиковата рамка на речевите единици изречение и текст и подпомага уменията за продуциране на текстове.

Изграждането на комуникативната и лингвистичната компетентност е основна цел в ДОО по български език, методиките на ученето, преподаването и оценяването на

успешността при ползването на езика са в контекста на многоезичието и многокултурността и са в синхрон с Общата европейска рамка (1998).

Подготовката по съвременен български език включва информация за езиковите единици на различни нива, знания за правописа, правоговора, пунктуацията, овладени граматични норми, комуникативни умения за речеви модели в комуникацията. Овладяването на правоговорните норми се извършва едновременно с изучаването на правописните правила в обучението по фонетика. Правоговорът е сбор от правила за устната комуникация, които осигуряват единно нормативно произношение. От съотношението между фонема и варианти правоговорът е система от изисквания за спазване на възприетото за норма звучене на фонемите в потока на речта. В по-широк смисъл правоговорът включва и изговора на отделни думи и словосъчетания, с установен акцентен модел, интонация и дикция. В работата върху изговора е нужно да се открият и анализират типичните грешки и отклонения чрез знанията за връзката на фонетичните закони: редуване на фонемите (редукция на вокалите, ятов преглас, метатеза на гласна [ъ], елизия на гласни и съгласни фонемите, вматане на звукове, подобяване по звучност/ беззвучност, междусловна асимилация, краесловно обеззвучаване- с изговора и правописа на думите.

На практически упражнения се овладява фонетичната транскрипция на думи и словосъчетания, отразяваща правоговорната норма. Като причина за проблемите в обучението е различното равнище на езиковата компетентност на студентите, тъй като за част от тях българският език не е майчин, а това изисква работа върху грешките и отклоненията, дължащи се на езиковата интерференция. Степента на отклоненията в изговорните норми отразява индивидуалното овладяване на нормата и зависи от образователното равнище на говорещия, от традицията на говорене в семейството или от влиянието на социалната среда.

Типичните отклонения от книжовния изговор се определят като: редуциран изговор на гласните дори когато са под ударение; грешки при променливо –я, променено ударение; некнижовно омекотяване на съгласни фонемите в различни позиции на думата; твърд изговор на глаголни окончания за сегашно време, 1.л., ед. ч. и 3.л. мн. ч и на членната морфема за имената от мъжки род.; грешки при изговора на граматични форми на имената.

Според нас причините за грешките в изговора на студентите се определят като отклонения под диалектно влияние, диглосия, билингвизъм, слаби познания върху сегментните и суперсегментните единици на речта; грешки по аналогия и по подражание. За да се овладее изговорът на гласните, ударението и меките съгласни се работи върху транскрипция на текстове, изучава се звуковата стойност на многозначните **букви – ю, а, я**. Транскрибират се примери за отбелязване **на вокал [ъ]** с **буквите а, я** в три краесловни морфемите- **глаголно окончание**, напр.: чета, пушат, правя, молят, зная, мечтаят - [четъ], [пуш`ът], [прав`ъ], [мол`ът], [знай`ъ],[мечтай`ъ] , **членна морфема** за имената от м.р., ед. ч., напр. мъжа, брега, учителя, героя, лекаря: [мъжъ], [брегъ],[учител`ъ], [герой`ъ], [лекар`ъ] и **десетте съществителни имена**, възстановяващи при членуване крайна мека съгласна напр. деня, пътят, зетя – [ден`ъ], [път`ът],[зет`ъ]. Фактор за изграждане на изговорната култура е и словото на преподавателите, журналистите, културните институции. Правоговорните грешки са явни, те не могат да се редактират и коригират като грешките в правописа и пунктуацията, те се отстраняват с осъзната и мотивирана необходимост.

Правописът и правоговорът независимо от разграничаването им от научно гледище са тясно свързани и взаимно обусловени- усвояването на правописните правила се опира на правоговора, а в конкретни случаи установеният начин за писане на отделни думи и форми играе решаваща роля за уеднаквяване и на правописа им. Без овладяване на правоговора трудно могат съзнателно и трайно да се усвоят и правописните правила. Овладяването на правописните правила се постига със

задълбочаване на знанията за фонемната система на езика, за фонемните редувания и правописните принципи в езика ни.

Съвременният правопис отразява звуковия състав на думите върху двата главни принципа: морфологичен (морфематичен) и фонетичен, като по-слабо застъпени са исторически (етимологичен) и смислов или синтактичен. Писането на думите според морфологичния принцип се определя от морфемния им строеж, както и от някои звукови комбинаторни промени. Най-характерното приложение на морфологичния принцип е при отбелязването на звучни и беззвучни съгласни фонемни в слаба позиция, писането на представките: *из-, в-, с-, над-, раз-, под-, без-, от-* и др., при означаване на съгласни с изпадане при изговор.

Като проява на историческия принцип е правилото за т. нар. променливо-я, изписването на глаголни окончания и членна морфема за мъжки род, единствено число. Семантичният принцип урежда слятото, полуслято и разделно писане на сложни и съставни думи, употребата на диакритични знаци за разграничаване на омоними и представки. За овладяване на правописа се работи върху морфемната и словообразователната структура на думите, видовете морфемни и начините за проверка. Грешките в правописа на гласните най-често са замяна на букви на гласни под влияние на редукцията (рекал *вм. рекъл*, приръст *вм. прираст*, боржуазия *вм. буржоазия*, инженер *вм. инженер*, актоален *вм. актуален* и др.). Нормативните промени в речта при съгласните включват двойките звучна/беззвучна фонема, като често създават правописни колебания. Грешките биват: замяна на букви на звучна с беззвучна (*ефтино* *вм. еврино*, отекчение *вм. отежение*, беридба *вм. беритба*), замяна на сонантите *м/н* (*бомбони* *вм. бонбони*, бемка *вм. бенка*), изпускане на букви на съгласни (*бесмислен* *вм. безсмислен*, вишист *вм. висшист*), прибавяне на букви (*словестна* *вм. словесна*, писменна *вм. писмена*). Наблюдават се грешки при изписването на сложни думи, при пренасяне на думи, образуване на абривиатури и съкращения, главни букви и пунктуация.

Спазването на нормативния правопис е най-препоръчителната стратегия, за да се сведе до минимум колебанието и двусмислицата при възприемане на даден текст и да се осигури добра скорост на комуникацията.

Акцентът в дял морфология при изучаването на именната система е върху нормативността за употребата на категорията определеност на съществителното име от мъжки род / членуване с пълен и кратък член/, както и върху нормата за употреба на бройната форма при съгласуване с числителни бройни имена и наречия за количество. Езикова норма за членуване и употреба на бройната форма за съществителното име от мъжки род се изучава в лекционния курс, включена е в нормативните граматика, речници и помагала по български език. Макар да се среща ежедневно в речевите практики, системно се наблюдават груби грешки и вариране при употребата й. Причина за тези колебания е непознаване на граматичната категория определеност, която отличава българския от останалите славянски езици и заедно с отпадането на падежната система очертава аналитичния му характер.

Препоръчително е при изучаване на нормата за определеността студентите да се запознаят с изследванията на видни езиковеди (В. Георгиев, Л. Милетич, К. Мирчев, Ст. Стоянов и др.) върху произхода на категорията, с проучванията за семантиката и типологията на детерминацията, разбираана днес като широка по обем функционално-семантична категория, включваща определеност, неопределеност, генеричност в значението си. Проблемите, които възникват във връзка с нормативното предписание при членуването, се отнасят до известното и често коментирано правило за употребата на пълна и кратка членна морфема при имената от мъжки род, ед. число. Правилото за "пълния член" е кодифицирано чрез "Наредба - закон за правописа", (ДВ, година София, 27 февруарий 1945, брой 47). Според това правило с пълен член се членуват имената от м.р., ед. ч. – съществителни, прилагателни, редни числителни, пълни притежателни местоимения и причастия- в синтактична служба на подлог, в

състав на именно сказуемо, техни определения и приложения. Членната морфема правописно е – **ЪТ,- ЯТ за пълен член и а – за кратък**, а в речта нормативния **изговор е [ът], [йт], [’ъ], [’ъ]**. С цел да се научи членуването се работи върху задачи за попълване на членната форма, коригиране на грешни форми, транскрибиране на членувани имена, за да се овладее правоговорната норма. Съвременната кодифицирана форма на книжовния език трябва да се разпознава при четене според правоговора и да се прилага при писане според правописа.

В съвременната езикова практика се наблюдава разнородна употреба на форми за множествено число в съчетание с числително бройно име и наречия за количество. Дори в новинарски емисии и в пленарната зала може да се чуе: двама депутати, трима посланици, четирима кметове, но и : двама депутата, трима посланика, четири кмета - това вариране налага да се изясни същността и правилата за употреба на бройната форма. В езика ни бройната форма се употребява заедно с редовната форма за мн. число, като по произход се свързва със старобългарското двойствено число. Днес бройната форма се употребява само след числителни бройни и наречията: колко, няколко толкова, напр. два семестъра, три доклада, четири реда, колко въпроса, няколко лева. Често допускана грешка под влияние на диалектни навици (западните говори не познават бройната форма) а и в стремеж за унифициране на изказа се допуска замяна на бройната форма с тази за множествено число: колко компютри, няколко речници, седем отбори. Независимо от причините употребата на бройната форма е задължителна за имената за нелица, а за лицата- хората да не допуска, напр. **Колко студенти има на лекции?, Няколко ученици не се явиха на матура., Много кметове, делегати, преподаватели** и др. Употребата на бройната форма в изразите- *двама студента, трима асистента, пет кмета* и др. вече се смята за остаряла и неправилна и се препоръчва да се избягва в речта.

Много актуална е нормативната употреба на местоименията и падежните им форми за мъжки род, като в последните години съществува тенденция именителната форма да измества другите падежни форми. Срещат се изрази: *С кой си тука?, На кой ще се обадим?, На никой не казвай!*, вместо винителните форми: **кого, някого, никого, когото, всекиго**, задължителни за имена, назоваващи лица. За подобряване на речевата култура на студентите се откриват сзикови грешки при употреба на глаголни форми, за да не се допуска по подражание **окончание- ме-** за сегашно време: (*пишеме* вм. **пишем, работим** вм. **говорим** и др.), което е особено недопустимо в речта на бъдещи учители. Лексикалните грешки са поради беден речников запас, непознаване на лексеми от основния речников фонд, типове лексикално значение, неумение за синонимна замяна и работа с речници.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Успешното овладяване на книжовноезиковите норми трябва да е осъзнато от обучаваните студенти, като необходимост за реализация в социума и като гарантираща възможност за по- добро изучаване и на други европейски езици. По тези причини е необходимо езиковото обучение да бъде съобразено както с настъпилите тенденции и промени в езиковата среда, така също и с нивото на езиковата подготовка на студентите, за да се изгради лингвистичната им компетентност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Александров, Ташева, Атанасова: Съвременен български език (задачи и текстове), I, II част. Шумен, 1991
- [2] Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. Съвременен български език, София, Петър Берон, 1999.
- [3] Граматика на съвременния български книжовен език, БАН, София, 1983
- [4] Христовова, Г. Лингвистичната компетентност - същност и основни характеристики, сп. БЕЛ, бр. 3, 2009

За контакти:

гл. ас. Дафина Атанасова, Шуменски университет "Епископ Константин Преславски", Колеж – Добрич, e-mail: dafina_atanasova@abv.bg

Докладът е рецензиран.